

PUT KA PRAVDI

IDEOLOŠKE ODREDBE U NOVOM ZAKONIKU O KRIVIČNOM POSTUPKU

DISKRIMINATORSKE, DAKLE PROTIVUSTAVNE

Prof. dr Momčilo Grubač *Pravni fakultet Univerziteta „Union”, Beograd*

Odredbe o kojima je reč svakako ne služe na čast novom demokratskom zakonodavstvu koje se u Srbiji rađa uz dosta teškoća i stranputica. Opšti je društveni interes da se ovakvih odredaba zakonodavstvo Srbije osloboodi što je pre moguće. Prilika je da to učini Ustavni sud pred kojim se upravo vodi postupak po jednoj inicijativi za ispitivanje ustavnosti odredaba člana 573. važećeg ZKP, odnosno člana 550. novog ZKP

Sažetak: U ovom radu autor postavlja pitanje razloga zbog kojih su u novom Zakoniku o krivičnom postupku (2006.) zadržane ideoološke odredbe kojima je građanima ograničen pristup суду nadležnom da dozvoli ponavljanje pravnosnažno okončanog krivičnog postupka i da ostvare pravo na naknadu štete zbog neopravdane osude u predmetima koji potiču iz vremena neposredno posle sprovedene socijalističke revolucije, tj. do 1. januara 1954. godine (član 550. st. 1. i 2. ZKP). Autor smatra, da bi se novo demokratsko zakonodavstvo Srbije, koje se rađa uz velike teškoće i otpore, tih odredaba moralo da osloboodi što je pre moguće jer nisu u skladu ni sa Ustavom, ni sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima, niti sa zahtevima nove društvene stvarnosti.

Ključne reči: ponavljanje krivičnog postupka, rehabilitacija, sloboden pristup суду, diskriminacija, naknada štete, neosnovano lišenje slobode, neopravdana osuda.

I.

U novom Zakoniku o krivičnom postupku koji je donet sredinom ove godine („Sl. glasnik RS“, 46/06) još su prisutni duh davne 1948. godine i ideoološke norme revolucionarnog zakonodavstva toga vremena. Član 550. „novog“ Zakonika o krivičnom postupku glasi: „(1) Pravo na ponavljanje krivičnog postupka dovršenog pre 1. januara 1954. godine biće uređeno posebnim zakonom. Do tada ostaje na snazi član 6. Uvodnog zakona za Zakonik o krivičnom postupku („Službeni list FNRJ“, br. 40/53). – (2) U pogledu naknade štete neopravdano osuđenim i neosnovano lišenim slobode, odredba člana 7. Uvodnog zakona za Zakonik o krivičnom postupku („Službeni list FNRJ“, br. 40/53) primenjuje se i posle stupanja na snagu ovog zakonika, osim ako se drugačije predviđi posebnim zakonom iz stava 1. ovog člana.“

U navedenim odredbama Uvodnog zakona za Zakonik o krivičnom postupku iz 1953. godine na koje se poziva Zakonik iz 2006. godine predviđeno je: a) da će za ponavljanje do tada pravnosnažno dovršenih krivičnih postupaka i dalje važiti odredbe Zakona o krivičnom postupku od 12. oktobra 1948. godine, a ne mnogo naprednije odredbe novog Zakonika – član 6. i b) da će se odredbe novog Zakonika o naknadi štete neopravdano osuđenim licima, koje u Zakonu o krivičnom postupku iz 1948. nisu postojale, primenjivati samo na slučajevе u kojima je pravnosnažna osuda doneta posle 1. januara 1954. godine, ne i na neopravdane osude koje su ranije postale pravnosnažne – član 7. Te odredbe Uvodnog zakona za Zakonik o krivičnom postupku iz daleke 1953. godine zadržali su svi naši kasniji zakoni, odnosno zakonici o krivičnom postupku (iz 1976, 2001. i najnoviji iz 2006. godine).

II.

Dakle, novi ZKP održava i dalje na snazi odredbu člana 6. gore pomenutog Uvodnog zakona za Zakonik o krivičnom postupku iz 1953. godine koja za slučajevе pravnosnažno dovršene pre 1. januara 1954. godine isključuje primenu odredaba važećeg Zakonika koje se odnose na ponavljanje krivičnog postupka i nalaže primenu odredaba Zakona o krivičnom postupku iz 1948. godine (stav 1. člana 550). Odredbe čl. 289. do 295. o ponavljanju krivičnog postupka Zakona iz 1948. god. koje su prelaznim odredbama Zakonika iz 1953. god. i prelaznim odredbama svih kasnijih zakona o krivičnom postupku sve do danas zadržane na snazi, razlikuju se od aktuelnih u više detalja, a naročito u tome što: a) postupak ponavljanja može da pokrene samo Republički javni tužilac – član 294. ZKP/48. (od Zakonika iz 1953. god. ponavljanje postupka mogu da zahtevaju stranke i branilac, a posle smrti osuđenog javni tužilac i lica ovlašćena da podnesu žalbu u korist optuženog – član 408. stav 1. važećeg ZKP), – b) krivični postupak može biti ponovljen i na štetu optuženog – čl. 292. i 293. ZKP/48. (od Zakonika iz 2001. god. samo u njegovu korist) i c) ponavljanje krivičnog postupka odobrava Vrhovni sud – član 295. ZKP/48. (od Zakonika iz 1953. god. to je nadležnost suda koji je u ranijem postupku sudio u prvom stepenu – član

409. stav 1. važećeg ZKP).

Razlog za zadržavanje navedenih odredaba o ponavljanju krivičnog postupka starog ZKP/48. posle stupanja na snagu novog liberalnijeg ZKP iz 1953. godine bio je čisto ideološke prirode: mogućnost preispitivanja presuda donetih neposredno posle Drugog svetskog rata i uspešno izvedene socijalističke revolucije želela se zadržati pod strogom kontrolom političkog režima, koji je znao da su te presude u velikom broju slučajeva bile izricane po zahtevima revolucionarne pravde, bez ikakvog oslonca na zakone, pravne standarde i univerzalna pravila međunarodnog prava. Iako su tada i sudovi bili u službi nove vlasti, zakonodavac je računao da je odluku o dozvoli ponavljanja postupaka u kome će se ispitivati pravilnost revolucionarnih krivičnih osuda sigurnije poveriti javnom tužiocu, nego sudu, kao što je previđao novi Zakonik, jer bi se u sudu mogao naći poneki sudsija koji bi opravdane razloge okrivljenog stavio ispred revolucionarnih razloga za njegovu osudu. Takva slučajnost je u javnom tužilaštvu toga vremena bila isključena. Zbog toga je zakonodavac zadržao staro rešenje, da se okrivljeni sa zahtevom za ponavljanje krivičnog postupka i dalje obraća javnom tužiocu, a ne neposredno sudu kao što je previđao novi Zakonik. Javni tužilac je bio pod apsolutnom kontrolom režima i bilo je sigurno da neće nikad dopustiti ponavljanje postupka koje bi išlo na štetu revolucionarnog interesa. Građanima je tako u jednom broju slučajeva onemogućen neposredan pristup sudu pravnog leka, već su u ostvarivanju svoga prava zavisni od volje i političke procene javnog tužioca. Da bi stigli do suda i svoje pravo ostvarili, oni se prvo moraju obratiti javnom tužiocu, koji i dalje ima funkciju kontolora i zaštitnika višeg državnog interesa, a ne ljudskih prava. U slučaju sukoba tih interesa, on njihove zahteve redovno treba da odbije.

Logika ideološkog zakonodavca iz 1953. godine može se i danas shvatiti, iako ne i opravdati, ali se nikako ne može shvatiti logika novih demokratskih zakonodavaca, koji su zadržali to nasleđe, iako je od kraja 2000. godine prestala svaka potreba za zaštitom ideoloških tekovina socijalističke revolucije. Prilikom donošenja ZKP iz 2001. god. predmetne odredbe su zadržane, jer se u to vreme još verovalo da će pitanje biti rešeno zakonom o rehabilitaciji političkih osuđenika i da će taj zakon ubrzo biti donet. U tom smislu je i izmenjena dotašnja odredba Zakonika o krivičnom postupku (v. obrazloženje predloga ZKP/01, str. 224). U novom članu 573. stav 1. rečeno je da će odredbe starog Zakona iz 1948. god. važiti samo dok pitanje prava na ponavljanje krivičnih postupaka pravnosnažno dovršenih pre 1. januara 1954. godine ne bude uređeno posebnim zakonom, dakle, privremenom. Međutim, taj poseban zakon još nije donet. U aprilu 2006. godine donet je Zakon o rehabilitaciji („Sl. glasnik RS“, 33/2006) koji, međutim, nije rešio ovaj problem, jer je koncipiran suviše usko, tako da ne obuhvata sve slučajeve u kojima bi se moglo tražiti ponavljanje krivičnih postupaka pravnosnažno okončanih u postrevolucionarnom vremenu. Osim toga, za taj zakon sudovi tvrde da je neprimenljiv, pa za pola godine od njegovog donošenja još ni jedan postupak rehabilitacije nije ni započet, iako je podneto nekoliko stotina zahteva. Prema tom zakonu, rehabilitaciju ne mogu da traže i dobiju svi građani koji su u svom pravu na ponavljanje postupka svojevremeno bili uskraćeni, već samo oni koji mogu dokazati da njihov slučaj ima političku pozadinu. Ostali, „nepolitički“ ili obični građani su ostali bez sudske zaštite i posle donošenja Zakona o rehabilitaciji. U pogledu njihovog prava, ostaje i dalje merodavna politički motivisana odluka javnog tužioca, tj. izvršne vlasti. Nepuna dva meseca kasnije, prilikom donošenja novog Zakonika o krivičnom postupku, zakonodavac je imao novu priliku da se osloboди ovih ideoloških odredaba. Međutim, bez ikakvog obrazloženja on to nije učinio. Privremenu odredbu člana 573. ZKP iz 2001. bez dvoumljenja je i doslovce preneo u član 550. „novog“ Zakonika, tako da je ona potpuno izgubila karakter privremenosti. Na osnovu toga se vidi da nešto ranije doneti Zakon o rehabilitaciji zakonodavac ne smatra za „poseban zakon“ na koji se poziva u članu 550. st. 1. i 2. ZKP. Izgleda da savremeni zakonodavac u tom pogledu neće ništa učiniti ni prilikom donošenja predstojećeg zakona o izmenama i dopunama najnovijeg Zakonika o krivičnom postupku, koji je već u skupštinskoj proceduri (mada se Zakonik još nije počeo ni primenjivati), iako mu je sa više strana skrenuta pažnja na problem člana 550. Na osnovu toga bi se mogao izvesti zaključak, da se ovde možda i ne radi o slučajnom propustu, kao što je u početku izgledalo.

Odredbe o kojima je reč svakako ne služe na čast novom demokratskom zakonodavstvu koje se u Srbiji rađa uz dosta teškoća i stranputica. Opšti je društveni interes da se ovakvih odredaba zakonodavstvo Srbije osloboди što je pre moguće. Prilika je da to učini Ustavni sud pred kojim se upravo vodi postupak po jednoj inicijativi za ispitivanje ustavnosti odredaba člana 573. važećeg ZKP, odnosno člana 550. novog ZKP.

Prema našem mišljenju odredbu stava 1. člana 573. ZKP/2001, odnosno stava 1. člana 550. ZKP/2006. trebalo bi staviti van pravnog poretku iz sledećih razloga:

- a) Ta odredba uskraćuje pravo građana na pristup sudu što je suprotno članu 6. Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda, koja posle ratifikacije („Sl. list SCG – Međunarodni ugovori“, 9/2003) obavezuje i Srbiju. Prema toj odredbi Konvencije „svako ima pravo da se njegov slučaj pravično i javno raspravi u razumnom roku pred nezavisnim i nepristrasnim sudom, koji je obrazovan na osnovu zakona...“. Odredbe člana 550. stav 1. ZKP ne slažu se ni sa članom 2. Protokola br. 7. pomenute Evropske konvencije, prema kome „Svako ko je odlukom suda osuđen za krivično delo ima pravo da njegovu osudu ili kaznu preispita viši sud.“ Nikako se ne može opravdati da ostvarivanje ovog prava

okriviljenog zakon uslovi voljom tužioca, tj. suprotne procesne stranke sa kojom je u načelu ravnopravan, kao što to čini odredba člana 550. našeg ZKP. Kako su opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava i potvrđeni međunarodni ugovori sastavni deo domaćeg pravnog poretku u kome se neposredno primenjuju (član 16. Ustava Republike Srbije) i kako domaći zakoni ne smeju biti u suprotnosti sa potvrđenim međunarodnim ugovorima i opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava (član 194. stav 5. Ustava), može se zaključiti da su navedene odredbe ZKP istovremeno i protivustavne. To je dovoljan razlog za intervenciju Ustavnog suda.

b) Moglo bi se tvrditi da su navedene odredbe člana 550. stav 1. ZKP protivustavne i zbog toga što su diskriminatorske. Ustav proklamuje jednakost svih pred zakonom, garantuje svima pravo na jednaku zakonsku zaštitu i zabranjuje diskriminaciju po bilo kom osnovu (član 21. novog Ustava Srbije). Prema ZKP odredbe o ponavljanju krivičnog postupka važe za sve građane osim za one koji su osuđeni pre 1. januara 1954. godine. Kada se uzme u obzir da taj izuzetak nije ustanovljen u korist, već na štetu jedne kategorije građana i da je motivisan političkim razlozima, može se zaključiti da je reč o diskriminaciji po osnovu političkog uverenja. Inače, novi procesni zakoni mogu izuzetno predvideti primenu pojedinih odredaba procesnih zakona koji više nisu na snazi, ali ne na štetu procesnih stranaka. Tako npr. rokovi će se računati po odredbama ranijeg, a ne novog zakona ako je to za stranke povoljnije, tj. ako su raniye bili duži (član 548. ZKP). U članu 552. stav 2. ZKP predviđen je još jedan slučaj primene starog procesnog zakona opravdan pravnotehničkim razlozima, ali i tu bez štete za okriviljenog.

III.

U pogledu odredbe stava 2. člana 550. ZKP/06 koja isključuje primenu propisa o naknadi štete za neopravdane osude koje su postale pravnosnažne pre 1. januara 1954. godine, moglo bi se na prvi pogled reći da je nepotrebna i da bi je trebalo ukloniti iz zakonodavstva o krivičnom postupku zbog toga što ničemu ne služi. Prema tom shvatanju, pravna situacija bi i bez te odredbe bila ista: budući da se odredbe procesnih zakona, ako nije drugačije predviđeno, primenjuju na slučajevе krivičnih postupaka koji su u toku i na buduće krivične postupke, a ne na pravnosnažno već okončane slučajeve, neopravdano osuđena lica ne bi imala pravo na naknadu štete i da nema odredbe člana 550. stav 2. Stvar je zakonodavca da li će jedno novo ljudsko pravo priznati retroaktivno, ili neće. Iako zakonodavac nije priznao retroaktivnu primenu propisa kojima uvodi novo ljudsko pravo na naknadu ove vrste šteta, neopravdano osuđeni građani mogu ostvarivati svoje pravo kao i pre novog zakona, građanskom tužbom uz dokazivanja krivice za izricanje pogrešene ili nezakonite osude, što je, istina, veoma teško postići, mnogo teže nego ostvariti pravo na naknadu štete za neopravdanu osudu. Položaj oštećenog je mnogo povoljniji ako ničiju krivicu za neopravdanu osudu ne mora dokazivati, već pravo na naknadu ostvaruje čim osuda bude ukinuta, bez obzira na to da li je izrečena krivicom sudije, ili krivicom nekoga drugog lica, ili bez ičije krivice.

Međutim, ovde nije reč o retroaktivnoj primeni zakona (kao što je uzeo Savezni ustavni sud u odluci od 15. septembra 1999. godine), jer neopravdana osuda koja je predmet postupka za naknadu štete i sam taj postupak nisu stvari prošlosti već vremena u kome se postupak vodi. Zbog toga, da nema odredbe stava 2. člana 550. pravo na naknadu štete po ovom osnovu ne bi bilo isključeno ni za neopravdane osude koje su postale pravnosnažne pre 1. januara 1954. godine. Ta odredba je uvela još jedno odstupanje od opštег pravila da se procesni propisi primenjuju na sve predmete po kojima je postupak u toku ili će biti poveden posle stupanja na snagu novog procesnog zakona, i to opet na štetu okriviljenog, kao i u slučaju iz stava 1. člana 550. Zbog toga je i ova odredba ZKP neustavna iz istih razloga. Jednoj grupi građana ZKP sprečava pristup sudu, koji u istoj pravnoj situaciji ostali imaju, i zbog toga te građane stavlja u nejednak položaj u odnosu na ostale, što Ustav izričito zabranjuje. Ako se još ima u vidu da je pravo na naknadu štete za neopravdanu osudu u krivičnom postupku na ovim prostorima uvedeno još Zakonom o sudskom krivičnom postupku od 16. februara 1929. godine (§§ 466-475) i da je revolucionarnim Zakonom o krivičnom postupku iz 1948. godine bilo suspendovano u trajanju od samo pet godina, da bi posle toga bilo ponovo uvedeno, zaključak o diskriminaciji građana osuđenih u tom razdoblju izgleda još ubedljivije.

Treba još imati u vidu da je pravo na naknadu štete zbog neopravdane osude, uvedeno 1953. god. kasnije stalno proširjivano: 1965. godine uvedena je naknada za neosnovani pritvor (do tada je priznavana samo za nezakoniti pritvor), a od 1970. godine se počela priznavati naknada i za neimovinsku štetu (do tada samo za imovinsku štetu). U oba slučaja postojale su prelazne odredbe kojima je novo pravo priznavano samo za osude koje su postale pravnosnažne posle stupanja na snagu zakona kojim je šire pravo bilo ustanovljeno. Za razliku od odredaba sadrženih u članu 550. ZKP te prelazne odredbe nisu preuzimane u nove zakone, odnosno zakonike o krivičnom postupku, tako da bi npr. danas bilo moguće dobiti naknadu štete i za neosnovani pritvor i naknadu nematerijalne štete za neopravdanu osudu u slučajevima iz 1960. godine, iako tada ta prava nisu postojala. Međutim, naknadu štete po osnovu neopravdane osude danas ne bi mogli dobiti građani (odnosno njihovi naslednici) osuđeni pre 1954. godine, pa i kad bi naknadno u ponovljenom krivičnom postupku ili u postupku rehabilitacije bili oslobođeni optužbe. Oni bi u građanskem postupku morali dokazivati da je njihova osuda bila nazakonita

i da je za to kriv sudija koji je tu osudu izrekao, što je zbog proteka vremena i drugih razloga skoro potpuno nemoguće.

1. Prema članu 555. Zakonik će se primenjivati od 1. juna 2007. godine, osim pojedinih odredaba navedenih u tom članu, koje se primenjuju od dana stupanja Zakonika na snagu.
2. Treba istaći da su se, osim ZKP Srbije i Republike Srpske, tih odredaba oslobođili svi novi zakoni o krivičnom postupku država nastalih od bivših jugoslovenskih republika (Hrvatska, Slovenija, Crna Gora, Federacija Bosne i Hercegovine, Brčko Distrikt BiH). ZKP Hrvatske je dobio posebnu glavu o reviziji i drugim vanrednim pravnim lekovima protiv odluka sudova bivše SFRJ (čl. 490-499) u kojoj je predviđen postupak revizije osuđujućih odluka po zahtevu lica „koja su sudovi bivše Jugoslavije osudili za vreme komunističke vladavine za politička kaznena dela, politički motivirana kaznena dela ili druga kaznena dela ako je do osuđujuće odluke došlo zloupotrebo političke moći.“ – Novi ZKP Slovenije više ne poznaje ideološka ograničenja za ponavljanje krivičnog postupka i predviđa poseban trogodišnji rok za podnošenje zahteva za naknadu štete zbog neopravdanih osuda koje su postale pravnosnažne pre 1. januara 1954. jer je opšti rok iz člana 539. stav 1. zakona za te slučajeve protekao (čl. 562).
3. Detaljnije u našoj monografiji Naknada štete za neopravdanu osudu i neosnovano lišenje slobode, Savremena administracija, Beograd 1979. V. i T. Vasiljević – M. Grubač: Komentar Zakonika o krivičnom postupku, Beograd 2005, str. 897. i 898.
4. V. našu Kritiku novog Zakonika o krivičnom postupku („Glasnik Advokatske komore Vojvodine“, 5/2006, str. 291) i zbornike radova „Novo krivično zakonodavstvo: dileme i problemi u teoriji i praksi“, Beograd/Budva 2006. i „Nova rešenja u krivičnom zakonodavstvu i dosadašnja iskustva u njihovoј primeni“, Zlatibor/Beograd 2006.
5. M. Grubač, Krivično procesno pravo, izd. Pravni fakultet univerziteta „Union“ i „Sl. glasnik“, Beograd 2006, str. 50-52.